

Ростислав БУРДЯК

*аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-3049-5685>
e-mail: rostuslavburdyak@gmail.com*

ЗОБРАЖЕННЯ КОЗАЦЬКОГО ПОВСТАННЯ 1630 РОКУ ПІД ПРОВОДОМ ТАРАСА ТРЯСИЛА В ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Проаналізовано специфіку підходів польських істориків, що працювали в період від кінця ХІХ ст. і до початку Другої світової війни, до вивчення історії козацького повстання 1630 р. під проводом Т. Трясила й особливостей його оцінок. Зазначено, що вивчення польського погляду на події 1630 р. дає змогу не лише краще розглянути події з іншого, протилежного, польського, боку, а й простежити специфіку польського сприйняття українського народу в його минулому та сучасному. Визначено значну зацікавленість польських істориків вказаного часу проблемою історії козацького повстання 1630 р. під проводом Т. Трясила.

Встановлено, що серед причин повстання вчені виділяли: конфлікти між реєстровими та нереєстровими козаками, боротьбу козацтва за свої станові права й особливо міжконфесійне протистояння православних і католиків. Констатовано, що для багатьох дослідників образ повстання обмежувався символічними для історичної пам'яті польського й українського народів подіями «Тарасової ночі», що набрала легендарних рис. Спостережено, що детальніші описи військової кампанії 1630 р. у дослідженнях Т. Корзона та В. Томкевіча часто були сповнені спроб применшити масштаб польських втрат й показати її як перемогу коронних військ. У зображенні фіналу кампанії та Переяславської угоди простежено їхні відмінні оцінки: або як перемоги гетьмана Конєцпольські і трактування нібито переможених повстанців, або як домовленостей, що лише відтермінували нову, більшу, війну й не зуміли приборкати козацтво.

Виснувано, що такі підходи часто були зумовлені намаганням польських дослідників використовувати історію для «зміцнення сердець» польського народу в бездержавний і вихованням патріотизму в міжвоєнний періоди.

Ключові слова: Козацьке повстання 1630 р., Тарас Трясило, польська історіографія, козаки, Річ Посполита, Православна Церква, історичні стереотипи.

Козацьке повстання 1630 р., відоме в історії як легендарна «Тарасова ніч», – один із найяскравіших і чи не найуспішніший з усіх козацьких виступів від кінця ХVІ ст. і до переможного 1648 р. Неодноразово воно привертало увагу дослідників, зокрема польських, для яких ці події – одна з важливих сторінок спільної складної польсько-української історії. Вивчення польського погляду на події буремного 1630 р. дає змогу не лише краще подивитися на події з іншого, протилежного, польського, ра-

курсу, а й простежити специфіку польського сприйняття українського народу в його минулому та сучасному.

На сьогодні в історіографічних дослідженнях є низка праць, що висвітлюють особливості бачення польськими вченими історії українського козацтва. Зокрема, варто виділити наукові доробки українських вчених: Оксани Рудої (Руда, 2008), Тараса Гриневича (Гриневич, 2012), Євгена Сінкевича (Сінкевич, 2008), а також польських: Марка Мондзика (Marek Mądzik) (Mądzik, 1996), Лешка Піонтковського (Leszek Piątkowski) (Piątkowski, 1996) та Євгеніуша Кого (Eugeniusz Koko) (Кого, 2006). Однак, попри наявність чималої кількості подібних робіт, на сьогодні немає спеціалізованого дослідження, присвяченого вивченню особливостей зображення польськими істориками кінця XIX – першої третини XX ст. подій козацького повстання 1630 р. під проводом Тараса Трясила.

Мета статті – висвітлити специфіку підходів польських істориків, що працювали в період від кінця XIX ст. і до початку Другої світової війни, до вивчення історії козацького повстання 1630 р. під проводом Т. Трясила та особливостей його оцінок.

Юзеф Шуйські (Józef Szujski) розглянув козацьке повстання 1630 р. у широкому контексті міжнародної політики цього періоду, зокрема у відносинах із Кримським ханством й Османською імперією. Вчений стверджував, що Польща в 1620-х роках мала чудовий шанс взяти під контроль Крим. Така можливість з'явилася через міжусобну війну між претендентами на ханський престол і звернення Шагін Гірея (Şahin Geraу) про допомогу до козаків та Польщі. Похід лідера кримськотатарських повстанців 1628 р. був невдалим і лише спровокував напад Джанібек Гірея (Canibek Geraу) на Річ Посполиту. Здобуту в битві під Монастириськами 3 жовтня 1629 р. перемогу над татарським військом, на його думку, змарнували для Речі Посполитої події наступного козацького повстання (Szujski, 1889, s. 264).

Короткі замітки про повстання 1630 р. уміщені у працях Анатолія Левіцькі (Anatol Lewicki). Пишучи про виступ під проводом Тараса Трясила (який учений називав «козацьким бунтом на чолі з Тарасом»), історик стверджував, що його придушив гетьман Станіслав Конєцпольскі (Stanisław Koniecpolski). Проте, дослідник зазначив, що документи, які мали регулювати становище козаків, нав'язала польська влада, і вони «стали причиною нових бунтів» (Lewicki, 1884, s. 235).

Тадеуш Корзон (Tadeusz Korzon) виділяв козацьке повстання 1630 р. як таке, що відрізнялося від попередніх релігійним підтекстом. Історик стверджував, що «простолюд і козаків засліплювала богословська ненависть (*odium theologicum*) православних до уніатів та латинників» (Korzon, 1923, s. 313). У цьому він звинувачував митрополита Йова Борецького – противника міжконфесійного порозуміння, що підігрівав відповідні настрої в суспільстві. Додатковим чинником дослідник називав розповсюдження чутки, що поляки планують на Великдень 1630 р. винищити всіх русинів, які не приймуть католицької віри, і що митрополит через цю небезпеку вже втік із Києва до Трахтемирова.

Повстання 1630 р. Александер Яблоновскі (Aleksander Jabłonowski) представив як протистояння конструктивної частини козацтва, що вірно служила високим державницьким ідеалам Речі Посполитої, та бунтівних войовничих мас, які керувалися лише стихійними пориваннями. Однак помірковані козаки під проводом Грицька Чорного були занадто слабкі. Провідник козаків не зміг впоратися з їхньою бунтівною вдачею, і «його вороги вибрали собі очільником Тараса Трясила, підступно його

вбили й виступили проти коронного війська» (Jabłonowski, 1912, s. 214). Гетьманові С. Конєцпольські, як зазначав дослідник, довелося знову силою втихомирювати бунтівників. Так під Переяславом йому вдалося «привести повстанців до послуху і змусити до прийняття умов Куруківської угоди, але збільшивши реєстр до 8 000» (Jabłonowski, 1912, s. 214).

Причину повстання 1630 р. Міхал Бобжиньські (Michał Bobrzyński) вбачав у «невмінні» ні козацької, ні польської сторони дотримуватися попередніх договорів, зокрема пунктів угоди 1625 р. Висвітлюючи конкретні події, які призвели до нового конфлікту, він називав «суворі дії Конєцпольські та впровадження в Україну польських військ» (Bobrzyński, 1927, s. 161). Саме це, на його думку, спричинило нове повстання, яке переросло в «жахливі, вбивчі бої» (Bobrzyński, 1927, s. 161). Оцінюючи таке розгортання подій, історик зазначив, що для польської науки їх висвітлення вельми дражливе й викликає бажання замовчування, адже вони не мають жодного сліду хвалебних історичних вчинків, якими можна гордитися. Так учений наголосив, що про польсько-козацьку боротьбу «польські історики раді були би замовчати, відчуваючи, що перемоги, здобуті над козаками, не приносили народові слави, як і не додавали державі користі» (Bobrzyński, 1927, s. 161).

Владислав Конопчиньські (Władysław Konopczyński) вважав, що повстання 1630 р. спровокували звинувачення єзуїта Матеуша Бембуса (Mateusz Bembus) Константинопольського патріарха в нібито «крипто-кальвінізмі», виголошені на соборі греко-католицького та православного духовенства у Львові 1629 р. Інший чинник, як вказував дослідник, що здійснював «прикре та болюче враження», – повернення кварцяних військ С. Конєцпольські на українські землі. Це призвело до розповсюдження попами чуток, що «тепер латинники в пень виріжуть усіх православних» (Konopczyński, 1936, s. 280).

Дослідник історії Православної Церкви в Речі Посполитій Я. Воліньські розділяв вибух повстання 1630 р. під проводом Т. Трясила та боротьбу за права православних. Учений вважав, що лише після початку збройного виступу «до лідера заколоту чимдуж поспішили посланці православного духовенства, заохочуючи його до боротьби за права та свободи козащини й одночасно кидали гасло “заспокоєння грецької релігії” за його, Тараса, допомогою» (Woliński, 1936, s. 87). Піддавшись таким закликам, провідник козаків і справді «помістив на знамені повстання, що підіймалося, пункт про оборону Православної Церкви» (Woliński, 1936, s. 87), надавши цим своєму виступу проти Речі Посполитої ширшої ідейної основи, яка виходила далеко за межі станових інтересів козаків. Однак учений усе ж зазначав, що релігійний чинник мав надзвичайно велике значення для розпалювання повстанських настроїв серед населення України. Він вказував, що напередодні православне духовенство провадило активну агітацію проти церковної унії. Нижчі церковні єрархи використали розташування коронних військ на українських землях після війни зі Швецією для поширення чуток, що польська армія впроваджена в ці краї для повного винищення православної віри та козацтва. Так, як вважав історик, «зручно поєднувалося справу збереження козацтва із забезпеченням існування православ'я» (Woliński, 1936, s. 87).

Поділяючи думки попередників, Владислав Томкевіч (Władysław Tomkiewicz) стверджував, що повстання козаків під проводом Тараса Трясила – перше, що розгорнулося під релігійними гаслами. Історик зазначав, що з початком збройного виступу православне духовенство звернулося до козацтва із закликом виступити в обороні

віри. Таку ідею підтримав Т. Трясило, який, задля зміцнення авторитету повстанців та розширення суспільної бази його підтримки, охоче взявся до «релігійної війни». Гасла виступу на захист православ'я сприяли значному напливу добровольців у повстанські шерехи із селянства та міщан (Tomkiewicz, 1939, s. 40).

В іншому дослідженні, ідучи за припущеннями, які висловив ще Пантелеймон Куліш, Владіслав Томкевіч схилявся до думки, що козацтво само взялося висувати гасла захисту православної віри, адже бачило на це великий запит суспільства. Також учений, вивчаючи середовище світських і духовних українських можновладців, видалив із переліку осіб, які б могли пропагувати ідею релігійної війни, ледь не всю шляхту та церковних єрархів. Серед можливих причетних до подібних дій бачив лише Лубенського владика Ісаю Копинського, що був найбільшим противником релігійного порозуміння, та «неосілу шляхту, якій не було чого втрачати» (Tomkiewicz, 1930, s. 111–112).

Причину повстання 1630 р. В. Томкевіч вбачав у незадоволенні козаків-випищиків умовами Куруківської угоди 1625 р. Окрім небажання козаків ставати підданими королівських старост, незадоволення спричинило й виокремлення реєстровців в особливу групу, адже вони їх вважали зрадниками своїх станових інтересів. Історик наголошував на поглибленні конфлікту між обома частинами козацтва й буквальному бажанні випищиків знищити реєстровців. Саме такі обставини, на думку науковця, і спровокували виступ 1630 р., коли за наказом Т. Трясила було викрадено й «у жорстокий спосіб вбито» командувача реєстрових козаків Г. Чорного. Уже під час самого повстання, як вказував В. Томкевіч, боротьба повстанців проти реєстрових козаків, більша частина яких після втрати командирів перейшла на їхній бік, не припинилася. Вчений стверджував, що однією з основних вимог Т. Трясила перед королівською владою була видача «зрадників», які залишалися вірними владі Речі Посполитої (Tomkiewicz, 1939, s. 41).

Подаючи короткий опис військових дій під час повстання 1630 р., Ю. Шуйські стверджував, що після вбивства «коронного отамана Грицька» козаки здійснили похід на території, на яких розташовувалися на зимових лежах польські війська. Там вони вчинили масову різанину, відому під назвою «Тарасова ніч» (Szujski, 1889, s. 264).

Ледь не дослівно за Юзефом Шуйські повторював історію повстання 1630 р. Владислав Смоленські (Władysław Smoleński). Так, він вказував, що виступ розпочався із вбивства козаками «королівського отамана Грицька», після чого «у польському війську, що розташовувалось на зимових лежах, вчинили різанину, названу від імені очільника бунтівників “ніччю Тараса”» (Smoleński, 1921, s. 200). У відповідь на такі дії гетьман С. Конєцпольські «знову побив їх під Переяславом, але цей погром окупив великими втратами в людях» (Smoleński, 1921, s. 200).

Досліджуючи військові дії сил Речі Посполитої та козацтва 1630 р., Т. Корзон стверджував, що повстанці вирушили з Чортомлицької Січі «до городової України» під приводом захисту православного населення від різанини, яку начебто поляки планували на весну цього ж року. Вчений в описі подій повністю оминув військові дії повстанців проти коронних військ, що розташовувалися на Правобережжі, і вказав, що вони відразу вирушили під Переяслав (Korzon, 1923, s. 313).

Повстання, у змалюванні В. Конопчиньські, відбувалося у формі організованої змови. Він вказував, що в кінці лютого 1630 р. «козацькі змовники стягнули свої загони до щойно вибраного отамана Тараса Федоровича» (Konopczyński, 1936, s. 280).

Ці сили потаємно напали на польські коронні війська та шляхетські двори по всій Україні у «криваву Тарасову ніч 1 червня 1630 р.», вчинивши масову різанину. Дослідник зазначив, що більшість реєстрових козаків, яких Польща намагалася настановити на шлях конструктивної служби державі, відразу підтримала повстання. При цьому історик вказував, що повстало 2/3 реєстровців, а загальна кількість повсталих козаків сягала 40 тис. Повстанці відразу висунули перед владою максимальні вимоги необмеженого реєстру. Така самовпевненість козаків, на думку дослідника, була зумовлена вірою у підтримку Москви. Проти такої кількості повстанців гетьман Конєцпольські міг виставити лише 6 000 кварцяного війська та 2 000 реєстровців. Усіх їх, як вважав історик, польський головнокомандувач «вмів чудово використати і без суворості», адже король навіть заборонив вимагати від повстанців видати їхніх ватажків (Konopczyński, 1936, s. 280). В описі бойових дій під Переяславом, В. Конопчиньскі стверджував, що коронний гетьман обліг козацький табір й за три тижні змусив повстанців прийняти нову угоду. Так у його описі подій не знайшлося місця згадкам про козацькі перемоги, а дії польських військ змальовані як тріумф поміркованої м'якої сили.

В описі військових дій 1630 р. В. Томкевіч зазначав, що спочатку повстанці здійснили похід на Корсунь, де розташовувалися 12 хоругв коронної кавалерії та до 2 000 реєстрових козаків, які зібралися там після загибелі Г. Чорного. Кварцяні війська були в цей час головною ціллю повстанців, адже їх звинувачували в актах насилля над місцевим населенням, серед якого ті були розселені на зимові квартири. Історик сумнівався у словах С. Конєцпольскі, який в одному листі вказував на відсутність кривд козаків і зазначав, що «козаками» гетьман вважав лише реєстрових, тож «до родин виписиків були здійснені якісь дрібні утиски, як це завжди бувало під час зимових постоїв» (Tomkiewicz, 1930, s. 113). Так В. Томкевіч, хоч і визнавав наявність злочинних дій польських військ, намагався їх применшити та показати, як щось «звичайне», що було лише використане як претекст до війни. Водночас науковець стверджував, що тоді польська сторона не могла відповісти на повстання на повну силу, адже очікувався напад на татар на Поділлі, а кварцяне військо, не отримавши плати за попередню шведську військову кампанію, відмовлялося воювати. Після безрезультатних переговорів гетьман С. Конєцпольскі залишив частину військ прикривати Поділля від татар, а з рештою вирушив у Київське воеводство (Tomkiewicz, 1939, s. 41).

Описуючи наступ військ Т. Трясила на Корсунь, В. Томкевіч наголошував на фактичній відсутності у кварцяному війську, що перебувало в місті, командування. Він вказував, що ледь не весь офіцерський корпус був відсутній, адже після повернення із шведської війни роз'їхався вирішувати власні господарські справи. Попри такі проблеми, польські жовніри відповіли відмовою на ультиматум Тараса Трясила, який вимагав від них відступити на північ від Білої Церкви, видати всю реєстрову старшину і підготувалися до оборони під керівництвом ротмістра Зігмунда Сераковскі (Zygmunt Sierakowski) (Tomkiewicz, 1930, s. 113). Однак, помітивши значну чисельну перевагу ворога, кварцяне військо та реєстрові козаки втекли з Корсуня, залишивши там усі припаси та майно.

Після виходу коронних військ із Корсуня козаки, зайняті грабуванням міста, як вказував В. Томкевіч, не відразу взялися переслідувати противника. Так кварцяні полки організували свій відступ у напрямку Києва, очікуючи прибуття туди гетьмана С. Конєцпольскі з основними силами. Біля Ржищева до них доєднався висланий командувач Самуїл Лящ (Samuel Łaszczyński) із кількома власними хоругвами. Там об'єд-

нані коронні сили зупинилися й невдовзі дочекалися прибуття потужного козацького табору. Не в змозі протидіяти силам повстанців та штурмувати без гармат і піхоти ворожий табір війська Речі Посполитої, вони продовжили відступати в напрямку Василькова та Києва. Половину цього шляху вели безперервні запеклі бої із козаками, що невпинно їх переслідували. Владислав Томкевіч, цитуючи донесення Самуїла Ляща, відзначав жорстокість обох ворожих сил, що на шляху свого пересування винищували всі поселення, де мешканці підтримували ту чи ту сторону. Тут дослідник намагався звернути увагу на репресії виписників над сім'ями реєстрових козаків, що проживали в околиці (Tomkiewicz, 1930, s. 116). У Чамбікові до кварцяних, як очільник головних коронних сил, прибув Станіслав Потоцькі (Stanisław Potocki) і перебрав на себе все командування. Після цього дії сторін змінилися: козаки припинили переслідування коронних військ і повернули на схід, до Дніпра, плануючи переправитися на Лівобережжя, а коронні війська рушили слідом за ними. Таку тактику козаків В. Томкевіч описав як заманювання противника у віддалені ворожі землі. Історик, цитуючи джерела, описав битву на берегах Дніпра, біля Стайок. Там козаки вдарили з лівого берега на передові загони, що взялися споруджувати укріплення на побережжі. Згідно з описами В. Томкевіча, польській стороні, до якої швидко прибула значна підмога, вдалося відбити штурм і завдати нападникам значних втрат. Після цього війська С. Потоцькі переправилися через Дніпро й рушили в напрямку Переяслава, під яким козаки розклали великий укріплений табір (Tomkiewicz, 1930, s. 116). Уже на Лівобережжі 14 травня до війська приєднався гетьман С. Конєцпольскі. Командувач польських військ опинився у важкій ситуації, адже кількість повстанців зростала із дня в день і вони почали переговори з Москвою, а отже, нависла загроза удару царської армії. За допомогу Т. Трясило обіцяв цареві піддати під його владу все Задніпров'я. Це змушувало гетьмана пришвидшити свої дії і Є. Конєцпольскі перервав ці контакти, обложивши табір повстанців під Переяславом (Tomkiewicz, 1939, s. 41).

У згадках про вирішальні бої повстання 1630 р. Ю. Шуйські звертався до коротких характеристик Переяславської битви. Вчений вважав, що гетьманові С. Конєцпольскі вдалося в ній втихомирити повстанців. Проте він зазначав, що в одній цій битві полягло більше польського війська, ніж у всій війні проти Пруссії 1630 р. (Szujski, 1889, s. 265).

Зображаючи картину повстання 1630 р., Т. Корзон зосередився винятково на боях під Переяславом, які все ж висвітлив доволі поверхово і не без тенденційних акцентів та висновків. Усі ці події, які він, згідно з літературними віяннями, назвав «Тарасовою ніччю», схарактеризував як різанину, винуватцем якої став Т. Трясило. Проте, даючи такі характеристики, історик не вказав, кого і як козаки винищили, а навпаки наголосив на буцімто однозначній перемозі коронних військ. До таких висновків його наштовхнули праці Куліша, який «повалив ці фантазії [про погром поляків – Р. Б.], довівши на документах, що Конєцпольський з 8 тис. жовнірів облягав 37-тисячне козацьке військо протягом 3 тижнів і змусив його до покірної капітуляції» (Korzon, 1923, s. 314).

Аналізуючи битву під Переяславом, В. Томкевіч подав коротку характеристику історичних джерел, у яких міститься інформація про три тижні боїв під містом. Однак у його висновках простежується певна тенденційність у підході, адже з особливою недовірою він ставився саме до українських та московських джерел, які демонстрували значні масштаби поразки польської сторони. Найбільшої критики зазнав Львівський

літопис, свідчення якого, історик хоч і вважав найдетальнішими, проте схарактеризував як недостовірні. Також науковець засумнівався у свідченнях московського агента Гладкого (Гладкий) (ім'я не встановлено), який, хоч і постійно перебував у центрі подій (у таборі повстанців), але, як зазначав В. Томкевіч, «черпав свої дані винятково з розповідей козаків» (Tomkiewicz, 1930, s. 118). Варто наголосити, що дослідник відкидав свідчення джерел, які вказували на значні втрати коронних військ, водночас повністю довіряв польським, що навіть у невеликих локальних сутичках підраховували втрати повстанців як багато тисяч убитих (наприклад, в описі бою під Стайками) (Tomkiewicz, 1930, s. 117). Навіть реляції свідків подій із польської сторони, що доповідали про них у Варшаву й розповідали про значні втрати коронної армії, В. Томкевіч характеризував як «занадто однобокі, адже беруть до уваги лише польські втрати» (Tomkiewicz, 1930, s. 118). Також історик намагався применшити поразки, вказуючи, що у приватних листах С. Конєцпольські про них не згадує.

В описі боїв під Переяславом В. Томкевіч зазначав, що штурм козацького табору 17 травня закінчився без результатів і з «великими втратами з обох боків» (Tomkiewicz, 1930, s. 120). Детальніше історик описав «генеральні бої» 24 травня та 1 червня. Тут йому довелося звернутися до свідчень Львівського літопису та реляцій Гладкого, які він вважав неправдоподібними, адже вони описували значні перемоги козаків. Дослідник стверджував про вторгнення повстанців у польський табір, здобуття п'яти трофейних гармат, захоплення переправи через Дніпро і нанесення значних втрат коронним військам, особливо серед старшини (загальну кількість загинлих з обох сторін у боях 24 травня нараховує у 2 000). За відсутності детальніших свідчень польських джерел, В. Томкевіч змушений був визнати, що поразки коронних військ були значними, адже у Варшаві листи гетьмана зі звітами не піддавали розголошенню. Єдині згадки про бої 24 травня історик знайшов у реляціях Яна Халецького (Jan Halecki), що розповідав про потужний натиск козаків, від якого «ми ледве відбилися і мусіли з ними зійтися на шаблі» (Tomkiewicz, 1930, s. 120). Знову ж, вдаючись до цитат із джерел, В. Томкевіч відзначив значні втрати армії Речі Посполитої, коли, «крім рядових жовнірів, шляхетних лицарів загинуло більше, ніж за всю прусську війну – триста полягло і зрідка хто коней не втратив» (Tomkiewicz, 1930, s. 123).

В описі подій після битви під Переяславом Т. Корзон узагалі оминув факт укладення нової угоди між козацтвом і Річчю Посполитою. Усе це дослідник подав як акт милості гетьмана С. Конєцпольські над переможеними повстанцями. Не наводячи жодних умов порозуміння, він лише відзначив «шляхетний вчинок» польського головнокомандувача, який «нікого не карав», а лише затримав Т. Трясила до вирішення його долі королем. Однак в іншій праці Т. Корзон назвав Т. Трясила серед покараних на смерть за повстання проти Речі Посполитої (Korzon, 1901, s. 158). Серед рішень Станіслава Конєцпольські історик виокремив призначення новим очільником козацтва Тимоша Михайловича Арендаренка (Korzon, 1923, s. 314).

Переяславську угоду 1630 р. В. Конопчиньські бачив наслідком продуманої та толерантної політики гетьмана С. Конєцпольські, якому так «вдалося не допустити в Україні до Жовтих Вод, а також до вибуху загального повстання, яке готувала пропаганда попів» (Konopczyński, 1936, s. 280). Поміркованими позиціями польської сторони дослідник називав умови договору, за якими «розбійницьких ватажків повинні були вислати на сейм, повернути полонених і гармати, а реєстр встановити у 8 тис.» (Konopczyński, 1936, s. 280).

Висвітлюючи переговори повстанців із С. Конєцпольські, В. Томкевіч подав розгорнутий опис вимог польської сторони, які, попри важке становище коронних військ, вирізнялися непримиренністю. Зокрема, гетьман вимагав видати Т. Трясила; повністю зберегти всі пункти Куруківської угоди; знищити човни та покарати всіх, хто здійснює морські походи; призначити провідником козацтва особу, яку обере гетьман; компенсувати все втрачене реєстровими козаками й коронним військом майно; усі козаки, що не потрапили до реєстру, мали відразу розійтися по домівках (Tomkiewicz, 1930, s. 121). У відповідь повстанці відмовилися видавати своїх очільників; Куруківську угоду назвали такою, що була нав'язана їм силою, й оголосили, що тепер самі хочуть укладати реєстр і вибирати собі провідників; повернути трофеї відмовилися, бо також зазнали матеріальних втрат. Натомість із реєстровими козаками повстанці обіцяли помиритися, а у вибуху війни звинувачували Г. Чорного та звістки про кривди православної рід (Tomkiewicz, 1930, s. 122).

Владислав Томкевіч навів повні тексти декларацій обох сторін угоди від 8 червня 1630 р., підписаної під Переяславом: гетьмана Станіслава Конєцпольські й нового «старшого» над козаками Тимоша Михайловича й усього Війська Запорізького. Основними позиціями були: збереження умов Куруківського договору, заборони здійснювати походи на турецькі володіння та карання тих, хто самовільно до цього вдаватиметься; заборона випищикам збиратися на Запоріжжі та в інших місцях; реєстрові та нереєстрові козаки заприсягали між собою згоду; особи, що перед тим були покарані вилученням із реєстру, мали повернутися на королівську службу.

Втім, В. Томкевіч вважав, що козаки легковажно поставилися до Переяславського договору й не були налаштовані його виконувати. Він зазначав, що присягу на його тексті склали лише козацький гетьман Тиміш Михайлович і канівський полковник Левко Бут, «решта ж жартом обійшла присягу й розійшлася по домівках» (Tomkiewicz, 1930, s. 125). Відразу після цих подій козаки почали скликати чорні ради й відмовлялися визнавати владу нав'язаного їм, лояльного Короні, командувача.

Оцінюючи Переяславську угоду, В. Томкевіч вважав її «номінальним повторенням Куруківської, але фактично – перемогою козаків» (Tomkiewicz, 1939, s. 41). Також він характеризував її як «більш паперову, ніж усі договори, які укладались до того» (Tomkiewicz, 1930, s. 125). Учений зазначав, що гетьман Конєцпольські не міг змінити затверджені сеймом умови договору 1625 р., тому збільшення реєстру на 2 000 обіцяв лише від власного імені. У цю кількість мали ввійти саме учасники повстання, що означало не лише їх повну амністію, а й здобуття усього бажаного – власного фінансування. Ці умови сейм не затвердив, назвавши угоду комедією. Тоді ж і сам С. Конєцпольські висловився проти збільшення кількості реєстрових та виступав за заспокоєння напруженої ситуації на українських землях через поступки на користь Православної Церкви. Також гетьман зазначив, що для втихомирення козацтва необхідно позбавити їх власного командування («старшого») й підпорядкувати владі місцевих старост. Як наслідок, у лютому 1631 р. сейм не збільшив реєстру, обіцяного під час переговорів під Переяславом. Однак уже на початку 1632 р. козаки звернулися до влади Речі Посполитої з петицією, зазначаючи, що в реєстр ніяк не можуть поміститися 6 000, тому вони змушені збільшити кількість реєстрових до 8 000 (Tomkiewicz, 1930, s. 128). На такий доконаний факт король Сигізмунд III (Zygmunt III) змушений був погодитися, прагнучи так здобути собі прихильність козаків у війні з Москвою, що наближалася.

Януш Воліньскі (Janusz Woliński) вважав, що придушення повстання 1630 р. (яке відбулося «з великим трудом») цілком не вирішило складної ситуації в Україні. Причину цього вчений вбачав в існуванні у країні «потаємного ферменту», тобто населення, охопленого бунтівними настроями. Хоча історик наголошував на значимості чинника іноземних впливів і втручань. Він стверджував: «... за кордоном – в Москві та Константинополі – формувалося переконання, що це повстання, яке ще не обсохло від власної крові, мало саме релігійний контекст» (Woloński, 1936, s. 88). Ці політичні центри постійно прагнули розпалювання міжконфесійного конфлікту серед населення Речі Посполитої, використовуючи його на власну користь, послаблюючи цим міжнародне становище Польсько-Литовської держави. Так, згідно зі спостереженнями науковця, пов'язування церковних питань із козацьким створювало небезпечний прецедент, який міг перетворитися на нову велику релігійну війну. У випадку її вибуху козацтво отримувало глибокі ідейні основи для своєї боротьби, що приваблювали б у їх шереги широкі маси православного населення.

Відрізнявся від загальноприйнятої в історіографії версії подій та їхнього відображення у джерелах опис повстання 1630 р. Адама Шельонговскі (Adam Szelągowski). Він вважав, що повстання зазнало поразки і його придушила польська сторона збройним шляхом. Та все ж у підсумку влада вдавалася не до жорсткого обмеження козацтва, а лише до втрати його очільників. Відтак, вважав дослідник, Т. Трясила було страчено (Szelągowski, 1936, s. 50).

Аналізуючи історіографію повстання 1630 р., варто звернути увагу на те, що ці події не висвітлював найбільш плідний польський історик козацтва Францішек Равіта-Гавроньскі (Franciszek Rawita-Gawroński). Дослідник його наукового доробку Е. Коко слушно зауважив, що Ф. Гавроньскі цілеспрямовано замовчував чимало подій, що «не приносили польській стороні слави» (Коко, 2006, s. 168). Однією з таких були бої проти козацьких повстанців Т. Трясила, де польські війська зазнали значних втрат і, фактично, політично програли. Так, через свідому вибірковість, яка руйнує причинно-наслідковий зв'язок у ретроспекції минулого, значно слабше й науковий рівень головної праці Ф. Равіти-Гавроньскі – «Українська козащина», у якій змальована вся історія козаків (Rawita-Gawroński, 1923).

Отже, можна спостерігати значну зацікавленість польських істориків, які працювали від кінця XIX ст. і до початку Другої світової війни, проблемою історії козацького повстання 1630 р. під проводом Т. Трясила. Серед причин повстання вчені виділяли: конфлікти між реєстровими та нереєстровими козаками, боротьбу козацтва за свої станові права й особливо міжконфесійне протистояння між православними та католиками. Для багатьох дослідників образ повстання обмежувався символічними для історичної пам'яті польського й українського народів подіями «Тарасової ночі», що набрала легендарних рис. Детальніші описи військової кампанії 1630 р. у дослідженнях Т. Корзона та В. Томкевіча сповнені спроб применшити масштаб польських втрат і показати її як перемогу коронних військ. У зображенні фіналу кампанії та Переяславської угоди траплялися їхні відмінні оцінки: або як перемоги гетьмана С. Конецпольскі й ласкавого трактування нібито переможених повстанців, або як домовленостей, що лише відтермінували нову, більшу, війну й не зуміли приборкати козацтво. Такі підходи часто були зумовлені намаганням польських дослідників використати історію для «зміцнення сердець» польського народу в бездержавний період і вихованням патріотизму в міжвоєнний.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Гриневич, Т. (2012). Українське козацтво в дискусіях польських істориків міжвоєнного періоду. *Хроніка 2000* (Т. 3 (93): Polska–Україна: діалог упродовж тисячоліть). Київ, 315–328.

Руда, О. (2008). *Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX століття*. Львів.

Сінкевич, Є. (2008). *Дослідження українського козацтва в польській історіографії кінця XIX – першій половині XX ст. Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Розвідки з теорії та методології досліджень*. Дніпропетровськ, 236–242.

Bobrzyński, M. (1927). *Dzieje Polski w zarysie, 2*. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa.

Jabłonowski, A. (1912). *Historja Rusi Południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej*. Kraków.

Koko, E. (2006). *Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Konopczyński, W. (1936). *Dzieje Polski Nowożytniej* (Т. 1: 1506–1648). Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane.

Korzon, T. (1901). *Historja Nowożytna* (Т. 1: do 1648 roku). Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa.

Korzon, T. (1923). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce* (Т. 2: Epoka przedrozbiorowa). Lwów: Wydawnictwo zakładu narodowego im. Ossolinskich.

Lewicki, A. (1884). *Zarys historyi Polski i krajów ruskich z nią połączonych*. Kraków: G. Gebethner i spółka.

Мадзик, М. (1996). Козацькі війни в польській історіографії прелому XIX і XX в. В Л. Зашкільняк (ред.), *Козацькі війни XVII століття в історичній свідомості польського та українського народів: матеріали Другої Польсько-Української Наукової Зустрічі* (Львів, 12–13 жовтня 1995 р.). Львів; Люблін, 213–224.

Piątkowski, L. (1996). Войны польско-козацькі XVII в. в історіографії польської okresu międzywojennego (1918–1939). В Л. Зашкільняк (ред.), *Козацькі війни XVII століття в історичній свідомості польського та українського народів: матеріали Другої Польсько-Української Наукової Зустрічі* (Львів, 12–13 жовтня 1995 р.). Львів; Люблін, 225–245.

Rawita-Gawroński, F. (1923). *Kozaczyzna ukrainna w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w*. Warszawa.

Tomkiewicz, W. (1930). Powstanie kozackie w roku 1630. *Przegląd Powszechny*, 187, 104–128.

Tomkiewicz, W. (1939). *Kozaczyzna ukrainna*. Lwów: Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych.

Sobieski, W. (1923). *Dzieje Polski* (Т. 1: do roku 1696). Warszawa: Wydawnictwo Zorza.

Smoleński, W. (1921). *Dzieje narodu polskiego*. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź: Nakładem Gebethnera i Wolffa.

Szelągowski, A. (1936). *Historja Powszechna*. Warszawa: M.Arct.

Szujski, J. (1889). *Historyi Polskiej treściwie opowiedzianej książ dwanaście*. Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa.

Woliński, J. (1936). *Polska i Kościół prawosławny. Zarys historyczny*. Lwów: Wydawnictwo Zakładu narodowego im. Ossolińskich.

REFERENCES

Hrynevych, T. (2012). Ukrainiske kozatstvo v dyskusiiakh polskykh istorykiv mizhvoiennoho periodu. *Khronika 2000* (T. 3 (93): Polska–Ukraina: dialoh uprodovzh tysiacholit). Kyiv, 315–328 (in Ukrainian).

Ruda, O. (2008). *Ukrainske kozatstvo v interpretatsii polskykh istorykiv kintsia XIX – pershoi tretyny XX stolittia*. Lviv (in Ukrainian).

Sinkevych, Ye. (2008). *Doslidzhennia ukrainskoho kozatstva v polskii istoriohrafii kintsia XIX – pershii polovyni XX st. Istoriohrafichni ta dzhhereloznavchi problemy istorii Ukrainy. Rozvidky z teorii ta metodolohii doslidzhen*. Dnipropetrovsk, 236–242 (in Ukrainian).

Bobrzyński, M. (1927). *Dzieje Polski w zarysie, 2*. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa (in Polish).

Jabłonowski, A. (1912). *Historia Rusi Południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej*. Kraków (in Polish).

Koko, E. (2006). *Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego (in Polish).

Konopczyński, W. (1936). *Dzieje Polski Nowożytnej* (T. 1: 1506–1648). Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane (in Polish).

Korzon, T. (1901). *Historia Nowożytna* (T. 1: do 1648 roku). Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa (in Polish).

Korzon, T. (1923). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce* (T. 2: Epoka przedrozbiorowa). Lwów: Wydawnictwo zakładu narodowego im. Ossolińskich (in Polish).

Lewicki, A. (1884). *Zarys historyi Polski i krajów ruskich z nią połączonych*. Kraków: G. Gebethner i spółka (in Polish).

Mądzik, M. (1996). Kozackie wojny w polskiej historiografii przełomu XIX i XX w. In L. Zashkilniak (Ed.), *Kozatski viiny XVII stolittia v istorychnii svidomosti polskoho ta ukrainskoho narodiv: materialy Druhoi Polsko-Ukrainskoi Naukovoї Zustrichi (Lviv, 12–13 zhovtnia 1995 r.)* (in Polish).

Piątkowski, L. (1996). Wojny polsko-kozackie XVII w. w historiografii polskiej okresu międzywojennego (1918–1939). In L. Zashkilniak (Ed.), *Kozatski viiny XVII stolittia v istorychnii svidomosti polskoho ta ukrainskoho narodiv: materialy Druhoi Polsko-Ukrainskoi Naukovoї Zustrichi (Lviv, 12–13 zhovtnia 1995 r.)*. Lviv; Liublin, 225–245 (in Polish).

Rawita-Gawroński, F. (1923). *Kozaczyzna ukrainna w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w.* Warszawa (in Polish).

Tomkiewicz, W. (1930). Powstanie kozackie w roku 1630. *Przegląd Powszechny*, 187, 104–128 (in Polish).

Tomkiewicz, W. (1939). *Kozaczyzna ukrainna*. Lwów: Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych (in Polish).

Sobieski, W. (1923). *Dzieje Polski* (T. 1: do roku 1696). Warszawa: Wydawnictwo Zorza (in Polish).

Smoleński, W. (1921). *Dzieje narodu polskiego*. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź: Nakładem Gebethnera i Wolffa (in Polish).

- Szelągowski, A. (1936). *Historja Powszechna*. Warszawa: M.Arct (in Polish).
Szujski, J. (1889). *Historyi Polskiej treściwie opowiedzianej ksiąg dwanaście*. Warszawa: Księgarnia Gebethneda i Wolffa (in Polish).
Woliński, J. (1936). *Polska i Kościół prawosławny. Zarys historyczny*. Lwów: Wydawnictwo Zakładu narodowego im. Ossolińskich (in Polish).

Rostyslav BURDYAK

PhD student of the Department of Ukraine's History and Law

I. Franko State Pedagogical University of Drohobych

ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-3049-5685>

e-mail: rostuslavburdyak@gmail.com

DEPICTION OF THE COSSACK UPRISING OF 1630 UNDER THE LEADERSHIP OF TARAS TRYASYLO IN POLISH HISTORIOGRAPHY OF THE LATE 19th – FIRST THIRD OF THE 20th CENTURIES

The article analyses the specifics of the approaches of Polish historians who worked in the period from the late 19th century to the beginning of the Second World War to the study of the history of the Cossack uprising of 1630 under the leadership of T. Triasylo and the peculiarities of his assessments. The study of the Polish perspective on the events of 1630 not only provides a better understanding of these events from an alternative, often opposing, Polish viewpoint but also allows for an exploration of the distinctive features of the Polish perception of the Ukrainian people, both in their past and present. The author identifies the significant interest of Polish historians of that time in the problem of the history of the Cossack uprising of 1630 led by T. Triasylo.

Among the reasons for the uprising, scholars have identified conflicts between registered and non-registered Cossacks, the struggle of the Cossacks for their estate rights, and especially the inter-confessional confrontation between Orthodox and Catholics. For numerous researchers, the image of the uprising was limited to the events of «Taras' Night», which became symbolic for the historical memory of the Polish and Ukrainian peoples and gained legendary features. More detailed descriptions of the military campaign of 1630 in the studies of T. Korzon and W. Tomkiewicz were often filled with attempts to downplay the scale of Polish losses and show it as a victory for the crown troops. In the depiction of the finale of the battle and the Pereyaslav Treaty, there were different assessments of them either as victories of Hetman Koniecpolski and his kind treatment of the supposedly defeated rebels, or as agreements that only postponed a new major war and failed to curb the Cossacks.

The paper summarizes that these approaches were often driven by the efforts of Polish researchers to use history to «strengthen the hearts» of the Polish people during the stateless period and to foster patriotism in the interwar period.

Key words: Cossack uprising of 1630, Taras Triasylo, Polish historiography, Cossacks, Polish Commonwealth, Orthodox Church, historical stereotypes.